

ANKARA'DA GAYRİMÜSLİM TÛCCARLAR VE SOF TİCARETİ (XVII. YÛZYIL)*

Canan ÇETİNKAYA **

Öz: Hazırlanma sürecinde olan *17. yüzyılda Ankara Gayrimüslimleri* isimli Doktora çalışmasından üretilen makalede Ankara'da sakin Ermeni, Rum ve Yahudi tüccarların ticari faaliyetleri ele alınmıştır. Şer'iyye sicillerine dayalı olarak hazırlanan çalışmada Mühimme Defterleri'nde yer alan ilgili kayıtlara da yer verilmiştir. Çalışmanın ana konusu gayrimüslim tüccarlar ve sof ticareti olarak belirlenmiştir. Bu noktada Ankara'da sakin olup ticaretle ilgilenen gayrimüslimlerin yanı sıra çeşitli Avrupa ülkelerinden veya Osmanlı Devleti sınırları içinde bulunan çeşitli şehirlerden ticaret sebebiyle Ankara'ya gelen tüccarlar ele alınmaktadır. Tüccarların çeşitli faaliyetlerinin yanı sıra özellikle sof ticaretindeki rolleri üzerinde durulacaktır. Çalışmanın hazırlanmasındaki amaç Ankara kadı sicillerinde yer alan kayıtlara dayanarak 17. yüzyılda gayrimüslimlerin şehrin sosyoekonomik yapısının oluşumunda üstlendikleri rolü değerlendirmektir. Osmanlı'da önemli bir ticaret merkezi olan Ankara'da Ermeni ve Yahudi tüccarların rolü neydi? Şehrin önemli bir geçim kaynağı olan tiftik ipliği ve sof kumaşı ticaretindeki payları nedir gibi sorulara cevap aranmıştır. Ankaralı gayrimüslimlerin 17. yüzyılda Osmanlı'nın çeşitli yerleri ve Avrupa ülkeleri ile arasında gerçekleşen ticari ilişkilerde hangi ölçüde yer aldıklarının üzerinde durulmuştur. Tüccarların faaliyetlerine dayalı olarak iç ve dış ticarete yalnızca belirli bir bölgede yetişen Tiftik keçisinin kıllarından elde edilen Tiftik ipliği ve bu iplikten üretilen Ankara sofunun uluslararası ticarete konu edilmesindeki payları değerlendirilmiştir. Bu çalışmayla Ankara'nın ticari önemi, gayrimüslim tüccarların şehrin ekonomisine olan katkıları ve sof işçiliğindeki rolleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Gayrimüslim, Tüccar, Ankara, Sof.

NON-MUSLIM TRADERS AND SOF TRADE IN ANKARA (XVIIITH CENTURY)

Abstract In the article, which was produced from the PhD study named *Ankara Non-Muslims in the 17th century*, which is in the process of preparation, the commercial activities of the calm Armenian, Greek and

* Bu makale hazırlanmakta olan "17. Yüzyılda Ankara Gayrimüslimleri" isimli Doktora tezinden üretilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, c.cetinkaya57.cc@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0304-5517.

Jewish merchants in Ankara were discussed. The current study which is based on the records of Ottoman Court, related records in the Mühimme Register are also included. The main subject of study was determined as non-Muslim traders and sof trade. At this point, besides non-Muslims who are interested in trade in Ankara, merchants coming to Ankara due to trade from various European countries or from various cities within the borders of the Ottoman State are discussed. Besides the various activities of the traders, especially their roles in sof trade will be emphasized. The purpose of the study is to evaluate the role of non-Muslims in the formation of the socioeconomic structure of the city of Ankara in the 17th century, based on the records in the Ankara kadi (Court) records. What was the role of Armenian and Jewish merchants in Ankara, an important trade center in the Ottoman Empire? An answer was sought for questions such as what the role of these merchants was in the trade of mohair goat and sof fabric trade, which was an important source of livelihood of the city. It was especially focused on the role of non-Muslims of Ankara in the commercial relations between various places of the Ottoman Empire and European countries in the 17th century. Based on the activities of the traders, the role of the mohair, which was obtained from the mohair goat and grew only in a certain region in domestic and foreign trade, and the role of Ankara sof, which was made of the mohair, in international trade were evaluated. This study will focus on the commercial importance of Ankara, the contributions of non-Muslim merchants to the city's economy and their roles in sof crafting.

Key Words: Non-Müslim, Merchant, Ankara, Sof.

Giriş

İç Anadolu'nun kuzeybatısında, Ankara çayının geçtiği ovanın doğusunda, dağlık Karadeniz bölgesinden uzak ve korunmaya elverişli bir mevkide kurulmuş olan Ankara pek çok yolun uğrak noktası olmuştur. “Ankyra, Ankras, Angora, Engürü, Engüriye gibi şekillerde kullanılan isminin kimler tarafından konulduğu ve ne anlam taşıdığı kesin olarak bilinmemektedir.”¹ Selçukluların ve Osmanlıların kullandığı tarihi “Kral Yolu” Ankara’dan geçer. 16. yüzyılda hareketliliğini sürdüren Bursa-Tebriş İpek Yolu’nun bir kolu da Ankara’dan geçmektedir.² Osmanlı döneminde İç Anadolu’nun önemli bir kavşak noktasında yer alan şehirde sanayi ve ticaret faaliyetleri artmıştı. Anadolu Eyaleti’nin ilk merkezi olan

---

¹ Ankara ismi hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız. Sargon Erdem, “Ankara”, DİA, c.3, İstanbul 1991.s.201.

² Abdülkerim Erdoğan, Gökçe Günel, Ali Kılıcı, Osmanlı’da Ankara, Ankara Tarihi ve Kültürü Dizisi:2, Ankara Büyükşehir Belediyesi, Ankara 2007, s. 57.

Ankara, 14.yüzyıldan itibaren bir ticaret şehri olmuştur.³ Şehirde zirâi faaliyetlerin yanı sıra sanayi ve ticarete görülen artış ile öne çıkan çeşitli esnaf kolları ve tüccar taifesi arasında sof işçiliği ve sof ticâreti önem kazanmıştı. 16. yüzyılda evlerde kurulan 621 sof tezgâhı bulunmakla birlikte bu tezgâhlarda dokunan kumaşlar yerli ve yabancı tüccarlar aracılığıyla İstanbul, Bursa, Şam ve Halep gibi iç pazarlar ile Venedik, Lehistan, İngiltere ve Fransa gibi Avrupa ülkelerine taşınmaktaydı.⁴ Ankara'da yetiştirilen tiftik keçisinin kılından elde edilen sof kumaşları; renk çeşitliliği, dokuma esnasındaki ustalıklar ve desenlerdeki incelikleriyle dünyaca tanınan bir kumaş haline gelmişti. Özellikle İngiltere ve Hollanda'ya satılan kumaş Avrupa ülkelerinin yanı sıra Arap ülkelerinde de satılmaktaydı.⁵

Ankara'nın meşhur tiftik keçileri ve soflarından övgüyle bahseden Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde şehir halkının genellikle kara ve deniz tüccarı olduğunu söylemektedir. Burada üretilen sof kumaşının İzmir, Frengistan, Arabistan ve yedi iklimde meşhur olduğunu ve bu sebepten halkın seyahat ile ticaret yaptığını vurgulamıştır. Şehirde Ermeni ve Yahudi'nin çok olduğundan bahsederek 10 Ermeni Mahallesi, iki Yahudi cemaati ile az da olsa Rum ve Kıpti'nin yaşadığından söz eder.⁶ Avrupa'lı seyyahlar da Tiftik keçisinden bahseder. Augier Baron Ghislen de Busbecq ve onunla birlikte Ankara'dan geçen diğer seyyah Hans Dernschwam seyahatnamesinde Ankara ile ilgili ayrıntılı bilgiler vermektedir.⁷ Tiftik keçisinin tüylerinin kırılmadığından ve tarandığından bahseden seyyah, bu tüylerin parlaklığının ve inceliğinin sebebinin yediği otlardan kaynaklandığını ifade etmiştir.⁸ Tiftik keçilerinin tüylerini ele alan ve bunlardan elde edilen ipliğin yumuşaklığını ipeğe benzeten diğer seyyah da Carlier de Pinon'dur.⁹ Ankara'ya gelen bir başka seyyah Polonyalı

³ Özer Ergenç, XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012.s.3.

⁴ Rifat Özdemir, "Osmanlılar Devri Ankara", c. 3, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1991, s.206-207.

⁵ Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014, s.516.

⁶ Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi, c.II, Haz., Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s.527.

⁷ Semavi Eyice, "Ankara'nın Eski Bir Resmi", Atatürk Konferansları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, c.4, Ankara 1972, s.70.

⁸ Eyice, a.g.e. , s.69.

⁹ Eyice, a.g.e., s.70-71.

Simeon da softan bahseden seyyahlar arasındadır.¹⁰ Yine tiftik keçisinden bahseden Tournefort ise dünyanın en güzel keçilerinin Ankara çevresinde yetiştirildiğini ifade ettikten sonra tüylerinin güzelliğinden övgüyle bahseder.¹¹ Sicillerde yer alan kayıtlara bakıldığında gayrimüslimlerin ticari faaliyetleri arasında sof ticaretinin öne çıktığı tespit edilmektedir. Hülya Taş *XVII. Yüzyılda Ankara* adlı çalışmasında 17. yüzyılda devam eden sof ticareti ve üretiminin Ankara'nın uzak diyarlarla ilişkisini sağlayan en önemli unsur olduğunu ifade etmektedir.¹² Suraiya Faroqhi de Ankara'nın gelişmesinin temelinde tekstil üretimi olduğunu söyleyerek sof ticaretine vurgu yapmıştır.¹³ Ayrıca Ankara'nın 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar sof dokumalarıyla Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa'da ün saldığına dair bilgiler vererek tiftik keçisinin tüylerinin bir hammadde olarak kullanıldığını da vurgulamıştır.¹⁴ İncalcık Türkiye'de üretilen pahalı kumaşlar arasında yer alan sof kumaşının Rus çarları ve boyarları, İtalyan ve Fransız prens ve prensesleri ile İsveç piskoposları gibi Avrupalı seçkinler tarafından büyük ilgi gördüğünden bahseder.¹⁵ Mahkeme kayıtlarında yer alan davalar incelendiğinde, 17. yüzyılda gayrimüslim tüccarlar aracılığıyla Ankara ve çevresinde yetiştirilen tiftik keçisinin kıllarının işlenmesiyle elde edilen sof kumaşının iç ticaret de olduğu kadar uluslararası ticarete de önemli bir yer edindiği görülmektedir.

1. Gayrimüslimlerin Ticârî Faaliyetleri

Osmanlı öncesinde olduğu gibi Osmanlı toplumunda da gayrimüslimlerin ticarete etkin oldukları bilinmektedir. Ticaret yeteneğine ve geleneğine sahip olmaları dolayısıyla genel olarak ticarete hâkim olmuşlardır.¹⁶ 16. yüzyıl sonları ve 17. yüzyılın başlarında Ankara'nın toplam nüfusu içinde

¹⁰ Polonyalı Simeon, Polonyalı Bir Seyyahın Gözünden 16. Asır Türkiye, Kesit Yayınları, İstanbul 2007, s. 191.

¹¹ Eyice, a.g.e., s.74.

¹² Hülya Taş, *XVII. Yüzyılda Ankara*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s.66.

¹³ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, Çev. Neyyir Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s.4.

¹⁴ Suraiya Faroqhi, "Onyedinci Yüzyıl Ankara'sında Sof İmalatı ve Sof Atölyeleri", c.41/sy.1-4, İktisat Fakültesi Mecmuası.

¹⁵ Halil İncalcık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s.303.

¹⁶ Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 2001, s.217.

önemli bir yere sahip olan gayrimüslimlerin¹⁷ 17. yüzyıl boyunca da şehir nüfusunun önemli bir kısmını teşkil ettikleri görülmektedir. Mahkemeye intikâl eden kayıtlar incelendiğinde 17. yüzyılda gayrimüslimler şehrin ticaretinde aktif rol almış, şehir yerli ve yabancı tüccarların uğrak yeri haline gelmiştir. Özer Ergenç'in verdiği bilgilere göre Ankara'nın Bursa-Tebriz İpek Yolu'nun Anadolu içindeki bir kanadı, Kayseri üzerinden bağlantısı olan Halep- Şam yolu ve Konya üzerinden bağlantılı olan Antalya- İskenderiye deniz yolu gibi ticârî yollarla bağlantılı olması burayı önemli bir ticaret merkezi haline dönüştürmüştür.¹⁸

Gayrimüslim tüccarlarla ilgili 17. yüzyılda sicillere kaydedilen toplam 220 kayıt bulunmaktadır. Kayıtlar incelendiğinde başta sof ve sof ipliği ticareti olmak üzere, tiftik ipliği, çivid, keten, İzmir ipliği, çuka, çelik ve hatta köle ticareti yapan tüccarlardan bahsedildiği görülmektedir. Yine bu kayıtlar arasında Müslümanlarla yapılan ticari alışverişler¹⁹ ve iş ortaklığından kaynaklı sorunları içeren kayıtlar da yer almaktadır.

16. yüzyılda yerli ve yabancı tüccarları ağırlayan Ankara'dan toplanan soflar, İstanbul, Halep, Bursa ve Şam gibi şehirlerin yanı sıra Venedik, Lehistan gibi Avrupa ülkelerine de satılmıştır.²⁰ Şehir 17. yüzyılda da önemli bir ticaret merkezi olması hasebiyle imparatorluğun her tarafından tüccarlar gelmeye devam etmiştir. Şehre gelen gayrimüslim tüccarlar arasında Erzincan, Kayseri, Tokat, Bursa, İstanbul, Van, Arapgir, Bitlis, Nizip, Kefe, Karaman, Sivas, Sinop, Erzurum, Eflak, Boğdan, Macar ve Nemçe gibi yerlerden gelen gayrimüslimler yer almaktadır.²¹ Hülya Taş, sofun üst düzeydeki sosyal tabakalanma arasında aranan bir meta olması sebebiyle Ankara'nın İstanbul, İzmir ve Halep şehirleriyle aralarında ticari

---

¹⁷ Ayrıntılı nüfus bilgileri için bakınız. Emine, Erdoğan, Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Ankara Tahrir Defterlerinin Analizi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2004; Ayrıca bakınız. Ergenç, a.g.e, 2012.

¹⁸ Ergenç, a.g.e., s.4-5

¹⁹ Akşehirli İsmail'in Avram adlı zimmîye Ankara'da sativermesi için soğan tohumu, tütün, badem, sarımsak ve şeker gibi ürünler emanet ettiği anlaşılmaktadır. bkz. AŞS, 22, 15/133

²⁰ Ergenç, a.g.e., s.153

²¹ AŞS, 24, 21/239; AŞS, 58, 41/238; AŞS, 63, 15/82; AŞS, 59, 123/660; AŞS, 27, 95/495; AŞS, 32, 116/792; AŞS, 27, 72/383;

AŞS, 29, 61/367

ilişkilerin kurulduğunu ifade etmiştir.²² Aşağıdaki tabloda Ankara’ya gelip giden yerli veya yabancı tüccarlar ve ürünleri gösterilmiştir.

Tablo 1: 17. Yüzyılda Ankara’ya gelen ve Ankara’dan giden yerli veya yabancı tüccarlar ile ticaret metaları

Ticari Ürün	Ankara’ya Gelen	Geldiği Yer	Ticari Ürün	Ankara’da n Giden	Gittiği Yer
Emtia	Aleksanos veled-i Agob	Lehistan	Emtia ve Esbab	Şimon veled-i Abraham	Halep
Sof	Davil veled-i Bedros	Felemenk	Sof ipliği	Aslan veled-i Sefer	İzmir
İzmir İpliği	Mirat Veled-i Mihail	Kayseri	-	Haçatur veled-i Sefer	Kâhire
Sof ipliği	İsak veled-i Yakob	Bursa	Çivit/Keten	Sefer veled-i Yasef	Tebriz
Sof	Gulermo Bolat	İngiltere	Sof	Minas veled-i Aslan	Venedik
-	Meyrim veled-i Tomas	Erzincan	Sof	David veled-i Musa	Fransa
Emtia	Avanis veled-i Manok	Acem taifesinde n	-	Arton veled-i Serkis	Kayseri
-	Sava veled-i Lefter	Sinop	-	Yasef veled-i Bulduk	İstanbul

²² Taş, a.g.e., s.64.

Sof ipliği	Solomon veled-i ...	İstanbul	-	Minas veled-i Korpe	Kudüs
-	Françesk o	Fransa	-	... veled-i Markos	Erzuru m
-	Ostamar	Karaman	-	Murad veled-i Telmus	Sivas

Tabloda kullanılan verilere bakıldığında Ankara'nın 17. yüzyıl içinde gayrimüslim tüccarlar vasıtasıyla gerçekleşen iç ve dış ticaret ağı açıkça görülmektedir. Yalnızca gayrimüslim tüccarların ele alınmasıyla elde edilen veriler dahi kentin ticari önemine dikkat çekmesi açısından kayda değerdir. Bir diğer önemli husus da diğer bütün ticari emtia içinde sof ve sof ipliği ticaretinin öne çıkmasıdır. Sof ve sof ipliği gerek Ankara'lı tüccarlar tarafından farklı şehir ve ülkelere taşınmış ve gerekse Avrupa'dan ve farklı şehirlerden gelenler bu ürünleri satın almışlardır. Gayrimüslim tüccarların Ankara ile alışverişini yaptıkları ticari mallar arasında emtia, esbab, çivit, keten, İzmir ipliği gibi ürünler de yer almaktadır.

Ankara'da ikamet eden bazı tüccarların bu süre içinde genellikle hanlarda kaldıkları anlaşılmaktadır. Farklı şehirlerden gelen gayrimüslim tüccarlar Kurşunlu Han, Yeni Han, Sulu Han, Çengel Han, Zağferan Han, Elhac Yusuf Ağa Han'ı, Körzade Han'ı, Arslan Ağa Han'ı, Penbe Han, Kazasker Efendi Hazretleri Han'ı, Cedid Han, Hacı İsa Han'ı, Yusuf Çavuş Han'ı, Aşağı Han, Pirinç Han gibi hanlarda kalmaktaydı.²³ Sicillerde yer alan kayıtlara göre gayrimüslimlerin Kurşunlu Han ve Çengel Han'ı diğerlerine göre daha fazla tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Kurşunlu Han Bedesten'e yakın olup 48 odadan oluşmaktaydı. Özellikle sof tüccarlarının konakladığı ve mallarını depoladığı bu han Bedesten'e yakınlığı ve alışveriş için uygun bir konumda²⁴ olmasından dolayı daha çok tercih edilmiş olabilir. Atpazarı'nda bulunan Çengel Han'ı da 16.yüzyılda olduğu gibi²⁵ 17. yüzyılda da işlek bir konaklama merkezi olmuştur.

²³ AŞŞ, 46, 31/192; AŞŞ, 60, 150/686; AŞŞ, 68, 14/64; AŞŞ, 54, 61/387; AŞŞ, 47, 33/195; AŞŞ, 54, 16/93; AŞŞ, 56, 99/679; AŞŞ, 58, 6/26; AŞŞ, 63, 15/82; AŞŞ, 63, 32/161; AŞŞ, 63, 70/374; AŞŞ, 77, 117/461; AŞŞ, 43, 34/148; AŞŞ, 65, 3/12; AŞŞ, 42, 41/215

²⁴ Ergenç, a.g.e., s.10.

²⁵ Ergenç, a.g.e., s. 12.

Acem tüccarlarından bazılarının Dîvân-ı Hümâyûn’a yaptığı şikâyet sonucu yazılan fermanın anlaşıldığına göre bu tüccarlar mallarını han içinde satmaktaydı.²⁶ Bu noktada Ankara’da bulunan hanların tüccarların yalnızca ikamet ettiği yerler olmayıp aynı zamanda pazar yeri gibi²⁷ kullanıldığını da söylemek mümkündür. Hanların yerli ve yabancı gayrimüslim tüccarlara ev sahipliği yapmasıyla şehrin ticari aktivitelerinde önemli rol oynadıkları görülmektedir. Yüzyıl boyunca Ankara’ya gelip hanlarda ikamet eden çok sayıda gayrimüslim tespit edilmiştir.

Ankara’da sakin olup Anadolu’nun ve Ortadoğu’nun bazı şehirlerine giden tüccar gayrimüslimler de bulunmaktaydı. Bunlar arasında Ankara Kalesi’nin Kale Mahallesi’nden olup ticaret sebebiyle Halep, Kayseri, Sivas, İstanbul, İzmir, Erzurum ve Kudüs’e giden gayrimüslim tüccarlar bulunmaktadır.²⁸ Yalnızca Kale Mahallesi’nden olup ticaret için farklı şehirlere giden 19 gayrimüslim tüccar kaydedilmiştir. Yine kayıtlarda bu şehirlere giden başka Kahire’ye²⁹ ve Tebriz’e³⁰ giden tüccarlar olduğu da tespit edilmiştir. 1622 tarihli bir sicil kaydında ise Minas isimli bir gayrimüslimin ticaret sebebiyle gittiği Venedik’e sof götürdüğü anlaşılmaktadır.³¹

Sicillerde tüccarların ortaklık üzere ticaret yaptıklarına dair kayıtlar da mevcuttur. Ticaret ortaklığı ile ilgili 18 dava kaydı bulunmaktadır. Bunlardan dokuzu Ankara’ya, dördü Keyyalin Mahallesi’ne, biri Boyacı Ali Mahallesi’ne, biri Yakûb Na’âl Mahallesi’ne, biri Erzurum Mahallesi’ne, biri Behlül Mahallesi’ne ve biri de Hatun Mahallesi’ne aittir. Bu kayıtlar genellikle ortaklar arasında çıkan anlaşmazlıklardan kaynaklı

²⁶ “... Dergâh-ı muallâma arzuhâl idüb bunlar ticaretle Acemden Kasaba-i Ankara’ya gelüb bir hana konub mülk olub ve dükkânları vesâir mülkleri olmayub han içinde Acem metâi satarlar iken hâliya Ankara’da olan bezzaz tâifesi bunlardan salyâne ve ordu taleb idüb rencide ve remide eyledüklerin bildirüb...” . Bkz: AŞS, 35, 44/153

²⁷ “... Bütün malların kantarlanması ve alışveriş açık avluda geçer. Her han bir tür malın kapalı pazar yeri olma görevini fermanla tekeline geçirdiği için, burada toplanıp perakendecilere ve esnafa satılan ticaret maddesi başka yerde pazarlanamaz ve toptan satışı yapılamaz. Hanlar toplayıp dağıtma işini yaptıkları malın adını alırlar; örneğin, satılan şey un ise o han “un kapanı”dır. Eğer sebze satılıyorsa, “sebze hanı” ya da “sebze kapanı”, “pamuk hanı”, “pirinç hanı”, “ipek hanı” hep bu maddelerin yüklerle gelip toptan satışlarının yapıldığı yerleri anlatırlar...” . Bkz: Akdağ, a.g.e., s.521.

²⁸ BOA, MAD.d..3660/1103, Z 29.

²⁹ AŞS, 59, 101/540

³⁰ AŞS, 12, 67/1043

³¹ AŞS, 20, 68/776

davaları içermektedir. Hatun Mahallesi'nde sakin olan Panos ve Aleksan adlı zimmî kardeşler mahkeme huzurunda ortaklıklarına son vermişlerdir.³² Yine aynı konu hakkında açılmış bir başka dava ise Kayseri'den Ankara'ya gelip Kurşunlu Han'da ikamet eden Uğurlu ve ileri gelen tüccar eşrafından ortağı Komras adlı zimmîlerin ortaklıklarının son bulması hakkındadır.³³

2. Ankara'ya Gelen Yabancı Tüccarlar

Osmanlı Devlet'i sınırları içinde oturmasına müsaade edilen yabancılara müste'men denilmektedir.³⁴ "Sözlükte "emin olmak, güvenmek" anlamındaki emn (eman) kökünden türeyen ve "kendisine eman verilen kimse" manasına gelen müste'men (veya "eman isteyen kimse" anlamındaki müste'min), terim olarak İslâm ülkesine (dâru'l-islâm) eman alıp giren yabancı gayrimüslimi (harbî) ifade eder."³⁵ Sicillerde yer alan kayıtlara bakıldığında 17. yüzyılda ticaret için Ankara'ya gelen gayrimüslimler arasında Lehistan'dan, İngiltere'den, Fransa'dan, Acem taifesinden, Netherlande (Hollanda)'dan, Felemenk'ten ve Venedik'ten gelen tüccarlara rastlanmaktadır. Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden ve Acem diyarından gelen bu tüccarların sof ticaretinde etkin oldukları görülmektedir. Ankara ve çevresinde üretilen sof ve muhayyerin Avrupa ülkelerinden gelen tüccarlar tarafından oldukça ilgi gördüğü ve Ankara sofunu ülkelerine taşıdıkları hakkında pek çok kayıt mevcuttur. Özellikle Venedik'ten³⁶ ve Lehistan'dan³⁷ gelen tüccarların 16.yüzyıldan itibaren Ankara'dan sof ve muhayyer aldıkları anlaşılmaktadır.

17. yüzyılın başlarından itibaren şehre gelen yabancı tüccarlar arasında İngilizler de bulunmaktaydı.³⁸ İngiliz tüccarların Ankara'ya gelmeleri³⁹ yüzyıl içinde giderek artmış ve geldiklerinde ticaretlerini rahatça yapabilmeleri adına Osmanlı Devleti tarafından güvenlikleri garanti altına alınmıştır. 9 Ağustos 1678 tarihli bir Mühimme Defteri kaydında

³² AŞS, 32, 5/19

³³ AŞS, 72, 14/64

³⁴ Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, s. 631.

³⁵ Ahmet Özel, "Müste'men", DİA, c. 32, İstanbul 2006, s.140.

³⁶ BOA. A. DVNSMHM.d., Defter No: 24, 26 Muharrem 982, (18 Mayıs 1574)

³⁷ BOA. A. DVNSMHM.d., Defter No: 31, 09 Cemaziyel-evvel 985, (25 Temmuz 1577)

³⁸ "Osmanlı ülkesine ticaret yapmak için gelmeleri 1580'lerden sonradır. Ankara'da ticaret alanında görülmeleri 1604 yılında başlar." Bkz.Ergenç, a.g.e., s.157.

³⁹ AŞS, 22 34/281

İstanbul'dan İzmir'e kadar kara ve deniz yolu üzerinde bulunan bütün kadınlara yazılan bir emre göre, İstanbul'dan Ankara, Beypazarı, Bursa, İzmir ve Halep şehirlerine gitmekte olan İngiliz tüccarı Gullemo ve beraberindekilerin tehlikeli yerlerde silah taşıyabileceği ve başlarına sarık sarabileceklere ifade edilmiştir.⁴⁰ Fransız tüccarların Ankara'ya gelmesi ise yüzyılın ilk çeyreğinin sonlarına denk gelmektedir. 17. yüzyıl sicil kayıtlarında ilk defa 1624 tarihli bir defterde isimleri geçmektedir.⁴¹ Sicillerde karşımıza çıkan ve yüzyılın ortalarına doğru kayıtlarda görülmeye başlanan bir diğer tüccar grubu ise Acem taifesi tüccarlarıdır.⁴² Acem taifesinden Avanis veledi Manok adlı Ermeni'nin ticaret sebebiyle geldiği Ankara'da Sulu Han'da ikamet ettiği kaydedilmiştir.⁴³ Acem tüccarlarının da şehirde ticaret yaparken İngilizler gibi bir takım ayrıcalıklara sahip olduğu görülmektedir. Yüzyılın ikinci yarısında Ankara'da bulunduğu kaydedilen yabancı tüccarlardan biri de Felemenklerdir. Felemenkler ile ilgili kayıt 13 Ekim 1672 tarihli olup bu tüccarların Ankara'da sof ticareti yaptıkları anlaşılmaktadır.⁴⁴ Ankara'ya gelen yabancı tüccarlar içinde 17. yüzyılın son çeyreğinde karşımıza çıkan Hollandalılar da yer almaktadır. Sicil kayıtlarında Netherlande tüccarı ismiyle kaydedilen tüccarların Ankara'dan şarap yapımı için üzüm satın aldıkları görülmektedir. Ekim 1689 tarihli ferman suretinde tüccarların Divân-ı Hümâyûn'a yaptıkları şikâyet kaydında eskiden olduğu gibi kendileri için yeteri kadar üzüm satın almak istediklerinde kimse tarafından müdahale edilmeyip ihtiyaçlarını rahatça karşılamaları için gerekenin yapılması buyurulmuştur.⁴⁵ Sicil kaydında geçen "eskiden olduğu gibi" ifadesi bir yandan gayrimüslimlerin ticari alanda geniş haklara sahip olduklarını kanıtlarken diğer yandan da Hollandalı

⁴⁰ BOA. A. DVNSMHM.d., Defter No: 96, 20 Cemaziyel-evvel 1089, (10 Temmuz 1678)

⁴¹ AŞS, 23, 73/767

⁴² AŞS, 35, 44/153

⁴³ AŞS, 68, 14/64

⁴⁴ AŞS, 56, 31/225

⁴⁵ "... Ankara ve Beypazarı'nda ticâret ile sâkin olan Netherlande bezirgânlarından İsak Fermoş ve Petrorinlo nam tâcirler mûtâd-ı kadim ve Ahdnâme-i Hümâyûn mücebince beher sene kifâyet mikdarı üzüm iştirâ ve kendü nefisleri için evlerinde şıra sıkub hamr edüb isti'mâl eylediklerinde bu âna değin müdâhale oluna gelmiş değil iken sen ki nâib-i mezbûrsun tüccar mezbûrun bu sene de üzüm iştirâ eylemelerine mâni ve ibraz-ı Ahdnâme-i Hümâyûn eylediklerinde amel etmedüğünden gayrı adamların bu yüce darb-ı şedid ile darb ve zulüm eyledüğün bildürüb fi-mâ-bâ'd Ahdnâme-i Hümâyûnun şurût ve kuyûdu kemâ-yenbâği mer'î ve muhterem tutulub tüccarları her vech ile himâyet ve sâbit ve âsüde-i hal müreffeh'ül-iyâl olmaları bâbında..." Bkz: AŞS, 70, 58/264

tüccarların 1689 yılından öncesinde de Ankara'da ticaret yaptıklarını kanıtlamaktadır. Ticaret söz konusu olduğunda yüzyıl boyunca kentin iç ve dış ticaretinde gayrimüslim tüccarların etkisi azımsanmayacak boyuttadır. Bir başka dikkat çeken husus da Ankara'ya çeşitli ülkelerden gelen Avrupalı tüccarların yüzyıl boyunca artış gösterdiğiidir.

Bazı tüccarların uzun süre Ankara'da kaldıkları ya da daha sık geldiklerinden kendilerine ev satın aldıkları da olmuştur. 1672 yılı Mart ayında İngiliz tüccar Gulbar Hendek Mahallesi'nde Kırkor veled-i Haçatur'dan iki katlı ve içinde iki tezgâhlı bir sof kârhânesi bulunan evi 500 esedî⁴⁶ kuruşa satın almıştır.⁴⁷ İngiliz tüccar içinde sof dokuma tezgâhları olan iki katlı bir evi satın aldığına göre sof ticareti ile ilgilenen zengin bir tüccar olması muhtemeldir. Ankara'da ev sahibi olan tüccarlardan biri de Fransız bir tüccar olan Françesko Yuri'dir. Françesko Ankara kalesinde bulunan iki katlı evini kale sakinlerinden Abraham adlı zimmîye 550 esedî kuruşa satmıştır.⁴⁸ Françesko'nun sattığı evde üst katta ve alt katta olan birer odaya ek olarak bir tabhânesi, bir sofası, bir ahır, bir fırın ve bir hayat bulunmaktaydı.

17. yüzyıl boyunca Ankara'ya gelen yabancı tüccarlara dair kayıtlara bakıldığında vergi muâfiyeti veya indirimi sağlandığı görülmektedir. Buna rağmen bazı tüccarların vergi memurları ile aralarında anlaşmazlıklar yaşandığı kaydedilmiştir. 1679 yılı Mart ayına tarihlenen bir sicil kaydından anlaşıldığına göre; İngiltere tüccarlarından Kölerme ve beraberindekilerin Beypazarı ve Seferihisar'dan satın aldıkları iplik, sof ve muhayyerler için bac ödemekten kaçındıkları ifade edilmiştir. İngiliz tüccarın ellerinde bulunan ahitnâmeye göre %3 gümrük vergisi ödedikten sonra bac namıyla kendilerinden herhangi bir vergi alınmaması belirtilmiş ve tüccarlardan bac alınmayacağı anlaşılmıştır.⁴⁹ Osmanlı merkezî hükümetinin ülkeye giren tüccarlara vergi muâfiyeti hakkı tanıdığı tüccarlar arasında Acem taifesi tüccarları da yer almaktadır. 1692 yılı Mayıs ayında Edirne'den Anadolu kadılıklarına yazılan bir emr-i şerîfe göre Acem tüccarlarından yave cizyesi alınmayacağı ve ölenlerin

⁴⁶ "Hollandahılar'm "rex daller" adıyla darb ettikleri gümüş paraya, üzerinde arslan resmi bulunduğu için Osmanlılar "arslanlı kuruş" veya "esedî" adını vermişlerdir." Bkz: Halil Sahillioğlu, Esedî, DİA, c. 11, İstanbul 1995, s.368.

⁴⁷ AŞS, 55, 49/307

⁴⁸ AŞS, 60, 21/99

⁴⁹ AŞS, 60, 17/81

muhallefâtına beytül-mal tarafından el konulmayacağı ifade edilmiştir.⁵⁰ Devlet, Osmanlı ülkesine gelen tüccarlara vergi muâfiyeti getirmekle kalmamış bu tüccarların tercümanlarını da çeşitli vergilerden muaf tutmuştur. Netherlande elçisi tarafından Dîvân-ı Hümâyûn'a yapılan arzuhal neticesinde 1692 Mayıs ayı başlarında yazılan bir berât-ı şerife göre Karaman adlı zımmîye vergi muâfiyetlerini içeren bir tercümanlık beratı verilmiştir.⁵¹ Söz konusu berat kaydında tüccarlara tercüman olan kişilerin gümrük vergisi dâhil bütün tekâlif-i örfiyyeden muaf oldukları ifade edilmiştir. Belgede bu kişilerin vergi muâfiyetleri belirtildikten sonra köle olarak alınıp satılamayacakları, mallarına kimsenin el koyamayacağı, askeriden kimse tarafından evlerine konak konulamayacağı ve bu kişilerle her hangi bir davası olanların yalnızca Divân-ı Hümâyûn'a başvurup başka yerde duyurulmayacağı, seyahat ettikleri esnada denizde ve karada gittiği yerlerde yol üzerinde malına mülküne ve kendisine kimsenin dokunamayacağı ifade edilmiştir. Berat kaydında geçen ifadelere bakıldığında Hollanda tercümanı nezdinde bütün tercümanlara aynı imtiyazların tanındığı anlaşılmaktadır. Bu verilerden yabancı tüccarların genelde Osmanlı Devleti'nde ve özelde Ankara'da ticaret hususunda oldukça rahat hareket edebildikleri söylenebilir.

Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde bulunan müste'menler çoğu zaman vergi muafiyetine veya indirimine sahip olsalar da zaman zaman içlerinde vergi kaçırma teşebbüslerinde bulunanlara da rastlanmıştır. Ankara'ya gelen yabancı tüccarlardan bazıları ülkelerine götürmek için satın aldıkları sofaları gümrük vergisinden kaçırmaya çalışmışlardır. Ancak hükûmetin bu konuda gerekli önlemleri alarak vergi kaçakçılarında fırsat verilmemesi için girişimlerde bulunduğu görülmektedir. 1625 Ağustos ayına kayıtlı bir

⁵⁰ "... Memâlik-i Mahrûsemde olan Acem tüccarı tâifesinden yâve cizyesi alunmayub ve fevt olanlarının muhallefâtlarına beytül-mal eminleri tarafından taarruz olunmamak üzere yedlerine Nişân-ı Hümâyûnum virilüb...". Bkz: AŞS, 72, 120/477

⁵¹ "... Buyurdum ki mezbur vech-i meşruh üzere kemâkân tercümanlık hizmetlerinde olanlar ve oğulları ve hidmetkârları haraç ve avâriz ve kassâbiye akçesi vesâir tekâlif-i örfiyye ve tekâlif ile rencide olunmayub ve kul ve câriye istihdam edirmeyesün bir kimesne haraç ve rüsum talep eylemeye ve mefrûşât ve me'kûlât ve melbûsatına dahl ve taarruz eylemeyüb kadîmden olageldiği üzere akd olunub ve rüsum-ı gümrük ve bac talep olunmaya ve evleri askeriden konak konulmakla rencide olunmayub tekâlif-i örfiyyenin cümlesinden muaf ve müsellemler olub ve mezbûr ile her kimin davası olur ise ellerinde olan Ahdnâme-i Hümâyûnum mücebince ve Âsitâne-i Saâdetime havâle olunub gayrı yerde istimâ olunmaya ve mezbur tercüman bazı zamanda bir yere gitmek istediğinde gelişinde ve gidişinde ve karada ve deryâda ve menâzî ve merâhilde kendüye ve esbab ve davarlarına ve emvâl ve erzaklarına ve yanında olan ... ve avlakdan ve avlak akçesinden ve gayrı cânibinden kimesne dahl ve taarruz eylemeyüb..." Bkz: AŞS, 72, 146/571

ferman suretinden anlaşıldığına göre Leh, İngiliz, Fransız ve Venedikli tüccarlar ve bazı Ermeni tâifeleri Ankara'dan satın aldıkları muhayyer ve soflarla vergi vermemek için İstanbul gümrüğüne gitmeyip İzmir, Gelibolu ve Karadeniz limanlarından kendi ülkelerine kaçırdıklarından bahsedilmektedir. Divân-ı Hümâyûn'dan gönderilen emr-i şerifte bu tüccarların ve yüklerini taşıttıkları katırcı taifesinin mahkemeye çağrılıp tembih edilmeleri emredilmiştir. Ayrıca katırcıların taşıdıkları sof ve muhayyerleri ve şahısların isimlerini, kaldıkları yerleri deftere kaydedip İstanbul'a getirip teslim etmeleri istenmiştir. Tüccar taifesi katırcıların başka iskelelere gitmemesi sebebiyle yüklerini taşıyacak farklı kiracılar veya beygirler kullanırsa bütün emlak, erzak ve yüklerine devlet adına el koyulacağı bildirilmiştir.⁵² Alınan önlemler neticesinde gümrüklerden kaçak mal geçirmeye çalışanların yakalandıkları takdirde bütün mal varlıklarını kaybedecekleri düşünüldüğünde alınan önlemlerin bu tür girişimlerin önlenmesinde etkili olması muhtemeldir.

Avrupa ülkelerinden gelen müste'menlerin vergi muâfiyetleri olması ve pek çok açıdan ticaret yapmalarına kolaylık sağlanması için devlet tarafından değişik tarihlerde çıkarılan ferman ve beratlarla rağmen zaman zaman ticaret için buldukları şehir veya kasabalarda vergi memurlarının usulsüzlüklerine maruz kaldıkları da olmuştur. Bu tür kayıtlar incelendiğinde devletin bilgisi dâhilinde olmayan ve usulsüz yollarla para kazanmaya çalışan devlet memurlarının şahsi uygulamaları olduğu görülmektedir. Bununla ilgili olarak 1640 Haziran ayı ortalarında Anadolu Eyaletlerinde vâki olan kadılıklara yazılan bir ferman suretinde Leh diyarından ticaret için gelen Ermeni taifesinin bazı yerlerde vergi memurlarının usulsüz uygulamalarına maruz kaldıkları ifade edilmiştir. Bahsi geçen tüccar taifesinin her gelişlerinde vergi yerine gümrüklere üç veya dört yük ticari meta bıraktıkları ve bu tüccarların her hangi bir yerde sakin olmayıp ticaret üzere perakende⁵³ olduklarından dolayı ellerinde yave haracı veya bac vergisi alınmayacağına dair Ahidnâme-i Hümâyûnları olduğundan bahsedilmektedir.⁵⁴ Belgede ifade edildiğine

⁵² "... Hâlâ Leh, ve Venedik ve Fransa ve İngiltere Tüccarı ve bazı Ermeni tâifesi varub iştirâ eyledükleri sof ve muhayyerleri İstanbul'a getürmeyüb mükârileri ile kimi İzmir cânibine ve kimi Gelibolu cânibine ve kimi Karadeniz limanlarına ... gemilere koyub vilâyetlerine gitmekle mahsûl-i gümrüğe ziyâde gadr ve zarar ve şart-ı iltizâma külli noksan etdirir olmuştur..." Bkz: AŞS, 23, 73/767

⁵³ "Mecmû ve muntazam olmayan ve bir yerde bulunmayan, dağınık, darma dağın, müteferrik, perişan." Bkz: Sami, a.g.e., s. 350.

⁵⁴ AŞS, 30, 94/825

göre yave haracı tahsil eden bazı memurlar Ermeni tüccarlardan yave haracı namıyla adam başına 500 akçe almışlardır. Yapılan şikâyet neticesinde yazılan fermanla bu tüccarların herhangi bir yerde bir yıl sakin olanlarından cizye alınacak olup gezen tüccarlardan Ahidnâme-i Hümâyûn’a aykırı bir akçe bile alınmayacağı ifade edilmiştir. Genel olarak gayrimüslim tüccarlarla ilgili belgelerde dikkat çeken şey bu tüccarların herhangi bir sıkıntı ile karşılaşmaları durumunda doğrudan Dîvân-ı Hümâyûn’a başvuru yapabilmelerinin yanı sıra alınan kararların da genellikle tüccarın lehine olduğudur. Osmanlı Devleti’nin tüccarlara tanıdığı hak ve yükümlülükler bakımından ticarete verilen öneme ek olarak tüccarların karşılaştığı sıkıntıların çözümü konusundaki hassasiyet kayda değerdir. Avrupa ülkelerinden ve Acem diyarından bir Osmanlı şehri olan Ankara’ya gelen tüccarların 17. yüzyıl’ın Ankara’sı ile dış dünya arasında kayda değer bir ticaret ağı oluşturdukları görülmektedir.

3. Sof Ticaretleri

Yün, yapağı ve peşm gibi anlamları olan sof⁵⁵ ince keçi kılından dokunan bir kumaşın adı olup en meşhur olanı Ankara sofudur.⁵⁶ Tiftik⁵⁷ keçisinin kıllarından elde edilen ipliğin dokunmasıyla elde edilen kumaş giyim kuşam endüstrisinde Osmanlı döneminde kayda değer bir öneme haiz olmuştur. Müslümanların arasında da yaygın bir kazanç kapısı olan meslek Ankara’da yaşayan gayrimüslimlerin ticari faaliyetleri arasında yerini almıştır. Asırlar boyunca dünya üzerinde sadece Anadolu’da ve bilhassa Ankara’da yetiştirilen Ankara Keçisinin kıllarından elde edilen tiftik ipliği 15. yüzyıldan sonra dokuma sanayiinde önemli bir noktaya gelmiş ve bu iplikten elde edilen kumaşlar ülke içinde ve dışında büyük rağbet görmüştür.⁵⁸ Uluslararası giysi üretiminde bir rekabete sahne olan 17. yüzyılda yünlü kumaşların üretiminin öneminin artmasıyla keçi kılından elde edilen kumaşın Avrupa’da rağbet gördüğü bilinmektedir.⁵⁹ Ankara sofu olarak bilinen kumaş Osmanlı Ankara’sında ticaretle uğraşan pek çok kimsenin gelir kaynağı durumuna gelmiştir. Şehri ziyaret eden seyyahların

⁵⁵ Sami, a.g.e., s.839.

⁵⁶ Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, s.241.

⁵⁷ “İnce ve yumuşak keçi kılı.” Bkz. Sami, a.g.e.,s.420.

⁵⁸ Ankara Keçisi Tiftik ve Sof, Ankara Kalkınma Ajansı, Haz. Nurten Gülbay, Ankara 2018, s. 10.

⁵⁹ Gözde Çerçioğlu Yücel, Filiz Yenişehirlioğlu, Tarihi Dokumak Bir Kentin Gizemi Sof, Vekam Yayınları, Ankara 2018, s.12.

seyahatnamelerinde de tiftik ve sof fazlasıyla yer bulmuştur. Dernschwam Ankara'da çok miktarda sof dokunduğunu ifade ettikten sonra sof dokuyucularının da oldukça fazla olduğundan bahsetmiş ve Ankara'da Rumların sofu nasıl yaptıklarını ayrıntılı şekilde anlatmıştır.⁶⁰ Yine 17. yüzyılda Ankara'ya gelen Polonyalı Simeon da şehir halkının hemen hepsinin sofçu olduğundan ve dünyanın her yerine sevk edilen iyi cins sofun buradan çıktığından bahsetmektedir.⁶¹

Sicil kayıtlarında Osmanlı ülkesinden veya çeşitli Avrupa ülkelerinden şehre gelen gayrimüslim tüccarların faaliyetleri ve sof alışverişi yaptıkları yerlerden bahsedilmektedir. Buna göre tüccarlar şehir merkezinin yanı sıra doğrudan taşrada yer alan üreticilerle de muhatap olmuşlardır. Belgelerde yer alan kayıtlara göre Ankara ve Beypazarı,⁶² Seferihisar,⁶³ İstanos karyesi, Ayaş ve Kalecik⁶⁴ gibi yerlerde sof, tiftik ipliği ve muhayyer üreticiliği yapılmaktadır. Sofçuluğa bağlı cendereci, perdahtçı, boyacı, dellal, gassal ve simsarlık gibi mesleklerin genellikle şehrin merkezinde bulunan mahallelerde ve kalede olduğu anlaşılırken ham sof üretilen yerlerin Ankara dâhil, Beypazarı, Ayaş, Kalecik, Seferihisar ve Murtazabad⁶⁵ kazaları ile İstanos,⁶⁶ Miranos⁶⁷ gibi karyeler olduğu görülmektedir. Buna göre sof üretimi genellikle Ankara dışında kalan kırsal alanlarda yapılırken ham sofun işlenme aşamalarıyla ilgili cendereye çekme, boyama, perdaht gibi sanayi kısmı şehir merkezinde yapılmaktadır. Kumaşa son halinin verildiği cendrehaneler ve boyahaneler şehrin merkezinde yer almıştır. Şehirde gerekli işlemlerden geçen sofların tüccarlar aracılığıyla ihraç edilmesi sağlanmıştır. Bu sebeple kumaşlara vergilendirme işlemi için damga basılmıştır.⁶⁸

Sicillerde mülk alışverişleri hususunda yer alan satış işlemlerine ait kayıtlarda evlerin kayda değer kısmında sof dokuma tezgâhlarının

---

⁶⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz: Hans Dernschwam, İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü, çev. Yaşar Önen, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s.250.

⁶¹ Simeon, a.g.e. , s. 191.

⁶² BOA. A. DVNSMHM.d., Defter No: 96.

⁶³ AŞS, 60, 17/81

⁶⁴ AŞS, 63, 46/239

⁶⁵ AŞS, 34, 13/82

⁶⁶ AŞS, 54, 8/52

⁶⁷ AŞS, 17, 39/353

⁶⁸ Sof kumaşının geçirdiği işlemler ve Damga mukâta'ası için bkz. Taş, a.g.e., s.50.

varlığından söz edilmektedir.⁶⁹ İçinde dokuma tezgâhları bulunan mülkler arasında Behlül Mahallesi’nde olup bir tabhâne bir sofa bir oda ve iki fırını olan evin üç tezgâhlı bir kârhânesiyle altmış bin nakit akçeye satıldığı görülmektedir.⁷⁰ Yine Ankara’nın Hendek Mahallesi’nde sakin Kirkor isimli Papaz tarafından oğlu Agop’a 300 aded kuruşa satılan ve içinde bir tabhânesi dört bab odası, örtmesi, fırını ve hayat bulunan evin beş tezgâhlı bir kârhânesi olduğu anlaşılmaktadır.⁷¹ Sicillerde yer alan ev satışlarına dair kayıtlarda evlerin içinde bir ila beş arasında değişen sof dokuma tezgâhları olduğundan bahsedilmektedir. Evlerde yer alan sof kârhânelerinde dokuma tezgâhları olduğu gibi evin bir bölümünün boyahâne olarak kullanıldığı da görülmekteydi. 1655 yılı Mayıs ayına tarihli bir sicil kaydında evlerinde makrama kuşağı işleyen Ermenilerin sof boyacılarından Gebrail adlı zımmî tarafından şikâyet edilmeleri yer almaktadır.⁷² Gebrail’e göre sof işleme işlerinin boyahânedede yapılması için emri şerif verildiği halde bu kişiler evlerinde kendileri makrama kuşak yapmaya devam etmektedir. Sicillere kaydedilen ticârî dâvâlar arasında oldukça fazla yer edinen sof işçiliğinin gayrimüslimler arasında yaygın olmasının yanı sıra evlerde kurulan sof dokuma tezgâhlarının varlığı da gayrimüslimlerin evlerini birer atölye gibi kullandıklarını göstermektedir. Diğer yandan bu tezgâhlar ile gerçekleştirilen dokuma aşamasında büyük ihtimalle gayrimüslim kadınlar da yer almış olmalıdır. Evlerde kurulan tezgâhlar bu mesleğin aile içi bir dayanışma ile yapıldığına işaret etmektedir. Diğer yandan aynı evde yaşayanların aile ekonomisinde payları olduğunu göstermektedir. Bu durum gayrimüslimler için sof ticaretinin önemli bir geçim kaynağı olduğu anlamına gelmektedir.

Evlerde kurulan dokuma tezgâhlarını hariç tutarsak yalnızca gayrimüslimlere ait olup doğrudan sof ticâreti ile ilgili olan 68 kayıt bulunmaktadır. Bu kayıtlardan 13’ü de yine Müslim ve gayrimüslim arasında gerçekleşen ticârî alışverişlere dayalıdır. Ayrıca şehrin pek çok yerinde sof işçiliğine bağlı çeşitli iş kollarına ait dükkânlar bulunmaktadır. Bu iş kolları içinde sof boyacısı, sof dellalı, sof gassalı, sof perdahtçısı, sof simsarı, sof cendrecisi gibi meslekler edinmiş Yahudi ve Ermenilere

⁶⁹ AŞS, 26, 19/150; AŞS, 27, 89/467; AŞS, 43, 42/187

⁷⁰ AŞS, 21, 67/7

⁷¹ AŞS, 24, 33/381

⁷² AŞS, 40, 38/217

rastlanmaktadır.⁷³ Tiftik ve sof işçiliğine bağlı çeşitli meslek kollarının gayrimüslimler arasında önemli bir istihdam kaynağı olduğu söylenebilir. Öyle ki sof işçiliğini öğretmek için ücret veya hizmet karşılığında, sofun işlenmesine dair meslek kollarına yönelik eğitimler veren sof ustaları ile ilgili kayıtlar vardır. Bazı kişilerin mâhir kimselerden sofçuluk eğitimi aldıkları⁷⁴ bazı gayrimüslimlerin de çocuklarına mesleği öğretmeleri için sof ustalarının yanına verip yıllarca eğitim almalarını sağladıkları hakkında bilgiler yer almaktadır.⁷⁵ Buna bağlı olarak sof işçiliğine dayalı mesleklerin Ankara'da gayrimüslimlerin başlıca geçim kaynaklarından biri hâline geldiği söylenebilir. Hatta devlet tarafından bazı gayrimüslim vatandaşlar mîrî cendereci ve boyacı olarak istihdam edilmiş ve bu kimselere vergi muâfiyeti tanınmıştır. 31 Mart 1637 tarihli bir sicil kaydından anlaşıldığına göre devlete ait olan sofların boyacısı ve cenderecisi olan Melikşah ve oğlu Sefer isimli zimmîler tekâlif-i örfiyye ve tekâlif-i şâkka'dan muaf tutulmuşlardır. Belgede bu şahısların Ordu-yı Hümâyûn'a⁷⁶ îlam göndererek mîrî sofların cenderecisi ve boyacısı oldukları için vergilerden muaf oldukları halde eşkıya istilasından tahrip olan boyahânelerini kendi imkânları ile tamir ettirdiklerinden tekâlife ek olarak avârizdan da muaf tutulmayı talep ettikleri ifade edilmiştir. Ordu-yı Hümâyûn'dan Ankara kadısına yazılan ferman sûretinde; *buyurdumki hükm-i şerîfim vusul buldukda bu babda sâdır olan emrim üzre amel idüb dahî mezbûran zimmîler hidmet-i mezbûre mukâbelesinde ellerinde olan evâmîr-i şerîfim mûcebince üslub-ı sâbık üzre kemâkân muaf ve müsellemler olup min-ba'd muâfiyetlerine ve hidmetlerine kimesneyi dâhil ve taarruz itdirmeyesin*⁷⁷ denilmektedir. Devlete ait sofların boyanması ve cenderelenmesi işinin zimmîler tarafından yapılmasının yanı sıra bu işi yaptıkları için vergilerden muaf tutulmaları hem işlerinde mâhir olduklarının hem de sof işçiliğine verilen önemin bir göstergesidir. Ankara'da Yahudiler arasında da sof ticaretinin yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Yahudi mahallesinden Ak oğlan lakaplı Danil'in ortağı

⁷³ AŞS, 21, 47/514; AŞS, 12, 3/34; AŞS, 27, 39/201; AŞS, 21, 47/515; AŞS, 38, 15/78; AŞS, 33, 21/149; AŞS, 74, 45/209; AŞS, 78, 65/273.

⁷⁴ AŞS, 74, 45/209

⁷⁵ AŞS, 78, 65/273

⁷⁶ Ordu seferdeyken yapılan yazışmayı ifade etmektedir. Belgenin sol alt köşesinde *be-yurd-ı sahrâ-yı ...?* İfadesi yer almaktadır. Bkz. Mübahat Kütükoğlu, Osmanlı Belgelerinin Dili, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s.114.

⁷⁷ AŞS, 27, 191/893

Aslan adlı Yahudi’den davacı olmasının sebebi ticaret ortaklıklarına dayalı bir sorundur.⁷⁸ Yahudilerin arasında çıkan anlaşmazlık sebebiyle açılan davadan anlaşıldığına göre bu kimselerin Ankara’dan satın aldıkları sofları İzmir’de sattıkları anlaşılmaktadır.

Sof işçiliği ve ticaretinin Ankara’da Müslim ve gayrimüslim bütün ahali arasında yaygın olduğu sicil kayıtlarında yer alan dâvâlardan anlaşılmaktadır. Uzun ve meşakkatli bir süreç gerektiren ipliği kumaşa dönüştürme aşamasının ustalık gerektirdiği ve bu işlerde gayrimüslimlerin mâhir oldukları görülmektedir. Elde edilen kumaşın renginin parlak ve kaliteli olması için bütün bu süreç boyunca izlenen adımlar ve kullanılan malzemeler kumaşın istenilen kalitede olması açısından önem arzeder. Bu manada keçiden elde edilen kılın kırılması bile oldukça dikkatli olmayı gerektirmiştir. Bununla ilgili olarak Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesi’nde anlattıkları önemlidir.⁷⁹ 1631 tarihinde kaydedilen bir davaya göre Ankara’da sâkin sofçuların üstadları, şeyh ve kethüdalı ile tüccar taifesi mîrî boyahâne ve cendrecilerden Seferşe ve Ferihşad adlı zimmîlerden şikâyetçi olmuşlardır. Mesele, işlenen sofların renklerinin canlı olmaması ile ilgilidir. Şikâyetlerinde *bizim işlediğimiz sofların renkleri kalb ve cendereden çıkan sof sönük çıkar mâişetimiz ziyâde noksan ve bize küllî gadr boya eczâsında noksan ve cenderelerde hîleleri mi var sual olumub kadim olagelen üzre olub noksan olmasun*⁸⁰ dedikleri görülmektedir. Seferşe ve Ferihşad ifadelerinde boyahâneye gelen su eskiden beri debbağhane dükkânları önünden geçip suya kimse dokunmazken şimdilerde debbağların her dükkâna kazgı açıp suyu kendilerinin kullandığını, bu sebeple suyun kimi zaman hiç gelmediği ve geldiği zaman da bulanık ve milli olduğunu bildirmişlerdir. Mahkeme tarafından inceleme için gönderilen Kasım Efendi’nin debbağhane dükkânlarının hepsinin suyu kendilerine aldıklarını ve hatta Hasan Paşa adlı Yeniçerinin suyu bahçesine akıttığını bildirmesiyle dükkân sahiplerinin boyahâne

⁷⁸ AŞS, 40, 15/77

⁷⁹ “Keçinin tüyünü makas ile kırksalar ipliği sert olur ama keçinin yününi yolsalar o kadar yumuşak olur ki sanki Eyyüp Nebi ipliği olur. Fakat zavallı keçileri yolarken feryatları ve inlemeleri göklere yükselir. Ama büyükler, keçilerin feryat etmemelerine yol bulmuşlar. Önce keçileri yolacak meydanda kireç ve küllü suyu bir yerde karıştırırlar. Bütün keçileri bu kireçli karışım ile yıkarlar. Acısız ve zahmetsiz bütün tüyleri kopup çırılçplak, üryan-püryan-giryan ve nalan kalıp zavallı keçiler tamamen kılsız kalırlar”. Bkz: Gütümtüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Haz., Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, , c.II, s.520-528.

⁸⁰ AŞS, 25, 84/736

suyunu tasarruf etmemeleri ve su kuyularını kapatmaları konusunda uyarı yapılmıştır.

Hülya Taş 17. yüzyılda Avrupa’lı tacirlerin sof ticaretine ek olarak tiftik ipliği ticaretine yöneldiklerini tespit etmiştir.⁸¹ 5 Haziran 1685 tarihli sicil kaydında İngiliz tacirlerin Ankara ve Beypazarı’ndan sof, muhayyer ve tiftik ipliği aldıkları anlaşılmaktadır.⁸² Osmanlı sınırları içerisinde yapılan sof ticareti gayrimüslimler arasında fazlasıyla yaygınken, gerek Ankaralı gayrimüslim tüccarlar vasıtasıyla gerek Ankara’ya ticaret için gelen yabancı tüccarlar vasıtasıyla sofun Osmanlı ülkesi dışına da taşındığı tespit edilmiştir. 17. yüzyılda Ankara’nın uluslararası ticaretinde ve sofun Avrupa ülkeleri yanı sıra farklı şehirlere ulaştırılmasında gayrimüslimlerin etkin rol oynadıkları söylenebilir.

Sonuç

Önemli ticaret yollarının kavşak noktasında yer alan Ankara 14. yüzyılda başlayan ticari önemini 17. yüzyılda daha ileri bir noktaya taşımıştır. Diğer yandan şehrin sâkini gayrimüslimler Osmanlı’da ve Avrupa ülkelerinde Ankara Sofu olarak tanınan ve Tiftik keçisinin kıllarından elde edilen kumaşın üretim ve dağıtım aşamasında önemli rol oynamıştır. Ticaret yollarının keşiştiği bir noktada yer alan şehirde yalnızca Osmanlı ülkesinde değil tüm Avrupa’da giderek daha fazla tanınan ve tercih edilen bir kumaşın üretilmesi, şehri Osmanlı ülkesinin ve Avrupa’nın çeşitli yerlerinden gelen tüccarlar açısından daha cazip hale getirmiştir. Ankara’nın yerli gayrimüslimleri ve müste’men tüccarların ticaretini yaptıkları ürünler arasında yer alan tiftik ipliği ve sof kumaşı Avrupa’nın seçkin aileleri arasında sıklıkla tercih edilen bir kumaş haline gelmiştir. Diğer yandan Avrupa ülkelerinden gelen tüccarlara çeşitli muafiyetler tanınarak şehirdeki emniyetleri de güvenceye alınmış, bu şekilde uluslararası ticaret desteklenmiştir.

Ankara’da sakin Ermeni, Yahudi ve Rumların ticari faaliyetleri arasında önde gelen sofçuluk ve sofçuluğa bağlı meslek kolları gayrimüslimlerin geçim kaynakları arasında yer almıştır. Gerek şehrin merkezinde ve gerekse kırsal alanlarda gayrimüslimler tarafından sof işçiliği yapılmış ve sofçuluk zanaatını öğretmek amacıyla aileleri tarafından çocuklarının alanında usta kişilerin yanında eğitim almaları sağlanmıştır. Gayrimüslimlerin evlerine kurdukları sof dokuma tezgâhları sayesinde

---

⁸¹ Taş, a.g.e., s.68.

⁸² AŞS, 66, 11/67

evler birer atölye gibi kullanılarak bir nevi tekstil imâlâthânesine dönüştürülmüştür. Bu noktada Ankara’nın sanaayi kenti olmasında gayrimüslimlerin de payı kayda değerdir. Neredeyse her evde bulunan sof kârhâneleri ile gayrimüslim kadınların da dokuma sanayinde etkin rol aldığı düşünülebilir.

Ankara’da sakin gayrimüslimler tiftik ipliği ve sof kumaşının üretimi ve işlenmesinde etkin rol alırken Ortadoğu ülkelerinden ve Avrupa’dan gelen yabancı tüccarlar da kumaşın uluslararası ticaretinde rol almışlardır. Yüzyıl boyunca ticari önemini koruyan şehrin sakini olan veya müste’men olarak gelen gayrimüslimler iç ve dış ticarete oynadıkları rol neticesinde Ankara’nın ve sof kumaşının dünyaya tanıtılması ile sosyoekonomik açıdan kayda değer bir paya sahip olmuşlardır. Yüzyılın başından sonuna şehrin değin iç ve dış ticaret ağının genişlediği ve gayrimüslimlerin bu ağın örülmesinde büyük bir rol oynadıkları söylenebilir.

Kaynakça

1- Arşiv Kaynakları

a) Ankara Şer’iye Sicilleri

AŞS, 12, 17, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 32, 33, 34, 35, 38, 40, 42, 43, 46, 47, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 63, 65, 68, 70, 72, 74, 77, 78 no’lu defterler.

b) Mühimme Defterleri

BOA. A. DVNSMHM.d., 24, 31, 96 no’lu defterler.

c) Maliyeden Müdevver

BOA. Mad.d.3660 no’lu defter.

2- Literatür Kaynakları

Akdağ Mustafa, Türkiye’nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014.

Canlı Gökhan, Erdemli S. Aybars, Urhan Ecem Pınar, Arvas Ahmet, Ankara Keçisi Tiftik ve Sof, Ankara Kalkınma Ajansı, Ankara 2018.

Dernschwam Hans, İstanbul ve Anadolu’ya Seyahat Günlüğü, çev. Yaşar Önen, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.

Ercan Yavuz, Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 2001.

Erdem Sargon, “Ankara”, **DİA**, c.3, İstanbul 1991, ss. 201-203.

Erdoğan Abdulkadir, Günel Gökçe, Kılıcı Ali, "Osmanlı’da Ankara," Ankara Tarihi ve Kültürü Dizisi:2, Ankara Büyükşehir Belediyesi, Ankara 2007.

Erdoğan Emine, Ankara’nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Ankara Tahrir Defterlerinin Analizi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2004.

Ergenç Özer, XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012.

Eyice Semavi, “Ankara’nın Eski Bir Resmi”, Atatürk Konferansları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, c.4, Ankara 1972. ss. 61-123.

Faroqhi Suraiya, "Onyedinci Yüzyıl Ankara’sında Sof İmalatı ve Sof Atölyeleri," İktisat Fakültesi Mecmuası, c.41/s.14,(tarihsiz), ss. 237–259.

Faroqhi Suraiya, Osmanlı’da Kentler ve Kentliler, Çev. Neyyir Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.

Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi, (Hazırlayanlar: Yücel DAĞLI-Seyit Ali KAHRAMAN), Yapı Kredi Yayınları, c.II, İstanbul 2003.

İnalçık Halil, Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.

Küttükoğlu Mübahat, Osmanlı Belgelerinin Dili, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018.

Özdemir Rifât, "Osmanlılar Devri Ankara", Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 3, İstanbul 1991, ss. 206-207.

Özel Ahmet, "Müste’men", Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 32, İstanbul 2006, ss. 140-143.

Pakalın Mehmet Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I-II,III, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993.

Sahillioğlu Halil, “Esedî”, DİA, c.11, İstanbul 1995, ss. 368-369.

Sami Şemseddin. Kâmus-i Türkî, Çağrı Yayınları, İstanbul 2010.

Simeon Polonyalı, Polonyalı Bir Seyyahın Gözünden 16. Asır Türkiye’si, Kesit Yayınları, İstanbul 2007.

Taş Hülya, XVII. Yüzyılda Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.

Yücel Gözde Çerçioğlu, Yenişehirlioğlu Filiz, Tarihi Dokumak Bir Kentin Gizemi Sof, Vekam Yayınları, Ankara 2018.